

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/93079>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Integreren in Nederland

Kees Groenendijk roept burgers en politici op zich luid en duidelijk uit te spreken tegen de manier waarop het huidige kabinet met immigranten omspringt. Hij vindt dat de wetsvoorstellen die nu voorliggen onrechtmatig zijn, en bovendien de integratie van migranten belemmeren. Erover zwijgen is ermee instemmen.

KEES GROENENDIJK

Nederland is in de tweede helft van de vorige eeuw van een emigratieland tot een immigratieland geworden.¹ De afgelopen twintig jaar vestigden zich hier bijna elk jaar meer dan 100.000 immigranten. Maar er vertrokken steeds ook grote aantallen emigranten. In de jaren negentig kwamen er gemiddeld ieder jaar 35.000 meer mensen naar Nederland dan er vertrokken.

In het eerste decennium van deze eeuw lag het migratiesaldo duidelijk lager, gemiddeld rond de 10.000 per jaar.² Dat kwam omdat in de jaren 2004-2007 voor het eerst sinds 1967 meer mensen uit Nederland vertrokken dan er binnenkwamen. Nederland was weer even een emigratieland geworden. Behalve met de teruglopende economie had dat ook met het beleid van de eerste kabinetten Balkenende te maken. Van de personen in de werkzame leeftijd zullen vooral mensen vertrokken zijn die vanwege hun opleiding of ervaring ook buiten Nederland mo-

gelijkheden zagen. Het vertrekoverschot in die jaren is niet noodzakelijk een positief teken. Een deel van de vertrekkers stemde met hun voeten tegen het politieke klimaat in Nederland.

Een ongunstig politiek klimaat of niet, ook in de komende jaren zullen er veel immigranten naar Nederland komen. In dit artikel staat de integratie van die immigranten centraal. Hoe heeft het beleid op dit punt zich de afgelopen decennia ontwikkeld en wat is de rol van de PvdA daarbij geweest? Tevens wil ik uiteenzetten waarom de maatregelen ter bevordering van de integratie die onze huidige regering wil invoeren, contraproductief, oneerlijk en op belangrijke onderdelen onrechtmatig zijn. Mijn tweede stelling is dat de manier waarop de regering met Europese regels op dit terrein omgaat een gevaar voor de rechtsstaat oplevert.

DE HOOP OP VEEL MINDER IMMIGRATIE
IS NIET REËEL

Over de auteur Kees Groenendijk is emeritus hoogleraar rechtssociologie. Hij was van 1995 tot 2010 voorzitter van het Centrum voor Migratierecht van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Noten zie pagina 167

De integratieproblematiek laat zich niet oplossen door te speculeren op een sterke reductie van de immigratie. De belofte van onze huidige minderheidsregering om een reeks maatregelen te realiseren die 'feitelijk leiden tot een zeer

substantiële daling van de instroom³ is, gezien de relatief beperkte mogelijkheden van de overheid, volksverlakkerij. Er zijn diverse factoren die de omvang van de migratie bepalen en die maar beperkt door de overheid zijn te beïnvloeden: de demografische opbouw van onze bevolking die maakt dat er elk jaar minder hier geboren jongeren op de arbeidsmarkt komen,

In 2010 was de immigratie groter dan ooit sinds de Tweede Wereldoorlog

het economische klimaat (de werkloosheid in Nederland is met 4-5% de op één-na-laagste in de EU; dat verklaart de vraag naar werknemers van elders), de aanwezigheid van grote immigrantengroepen en dus het voorkomen van veel gezinsmigratie, de ontwikkelingen in de herkomstlanden van vluchtelingen en het vrije verkeer van personen binnen de Europese Unie. Het gestelde beleidsdoel is riskant omdat het de realiteit van immigratie als een blijvend en onvermijdelijk verschijnsel ontkent, de angst voor immigranten aanwakkert en daardoor hun integratie bemoeilijkt. Er zal ook de komende jaren behoefte aan immigranten blijven, niet alleen aan de bovenkant, ook aan de onderkant van de arbeidsmarkt.

In 2010 was de immigratie groter dan ooit sinds de Tweede Wereldoorlog. Vorig jaar werden in totaal 5000 verblijfsvergunningen verleend aan kennismigranten die duur betaald werk gingen doen, en die dus meestal hoogopgeleid zullen zijn. Maar er kwam een veelvoud aan arbeidsmigranten uit Oost-Europese landen, vooral Polen, die in meerderheid juist laaggeschoold werk doen, ook al zijn ze vaak hoogopgeleid.⁴ De behoefte aan mensen die laaggeschoold werk willen doen in de huishouding, in de bouw, in de zorg of in de voedingsindustrie blijft bestaan. Die banen lenen zich slecht voor export. Sinds de wervingsstop in

de jaren zeventig is die behoefte vooral vervuld door mensen die voor gezinshereniging naar Nederland kwamen, en de afgelopen jaren ook door EU-burgers uit de nieuwe lidstaten.

Verstandige politieke leiders zouden hun kiezers wijzen op de belangrijke bijdrage die immigranten aan onze economie, aan ons systeem van sociale zekerheid en aan onze samenleving leveren, in plaats van de suggestie te wekken dat immigratie vooral een probleem is; een probleem bovendien waarvan de overheid de omvang sterk zou kunnen beperken. Als die meer dan honderdduizend banen niet door Polen zouden worden vervuld, zouden werkgevers er ongetwijfeld in slagen mensen uit landen buiten de EU te vinden om dit werk te doen — al zou dat waarschijnlijk wel zijn onder slechtere arbeidsvoorwaarden dan die van de Polen.⁵ Die laatsten hoeven als burgers van de Europese Unie immers niet bang te zijn dat afdwinging van naleving van hun rechten tot uitzetting leidt.

EEN WISPELTURIG INTEGRATIEBELEID

Als we kijken naar het beleid van de rijksoverheid bij de integratie van immigranten in de afgelopen decennia, dan valt vooral de wispelturigheid, het gebrek aan consistentie op. Het beleid is de speelbal van de op dat moment overheersende ideeën onder politici. Opvallend is wel dat telkens een opmerkelijke overeenstemming bestaat tussen de verschillende politieke partijen, ongeacht hun kleur, als het gaat om de vraag wie en wat het probleem is en hoe dat moet worden opgelost.

In het beleid en de achterliggende ideeën zijn duidelijk twee omslagpunten aan te wijzen, in 1980 en in 2002. In 1980 besloot het eerste kabinet-Van Agt, dat werd gevormd door CDA en VVD, tot de instelling van het minderhedenbeleid. Dat beleid ging uit van de gedachte dat immigratie een blijvend verschijnsel is en dat de integratie van immigranten kan worden bevorderd door hun een sterk verblijfsrecht, gelijke rechten, gelijke toegang tot onderwijs en tot de

arbeidsmarkt en recht op gezinshereniging te geven. Dezelfde gedachte lag sinds 1961 ook ten grondslag aan de regels over het vrije verkeer van werknemers in de EEG. Onder dit minderhedenbeleid werd ook een aantal belemmeringen voor het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit weggenomen, onder andere door het aanvaarden van de dubbele nationaliteit. Ook hier was het idee dat verkrijging van het Nederlanderschap de integratie zou stimuleren.

Dit minderhedenbeleid werd Kamerbreed gesteund. Het werd zeker niet door 'de linkse kerk' geïntroduceerd, zoals nu zo vaak wordt beweerd, maar door CDA en VVD.⁶ In die periode was er veel politieke aandacht voor onderwijs in eigen taal en cultuur, maar veel minder voor onderwijs in de Nederlandse taal. Dat onderwerp kwam eerst in de eerste helft van de jaren negentig op de landelijke politieke agenda, toen gemeenten taalcursussen Nederlands voor asielzoekers uit Aziatische en Afrikaanse landen gingen organiseren. Aan immigranten werd gevraagd integratiecontracten te tekenen. Dat leidde in 1998 tot de Wet inburgering nieuwkomers (WIN) die in de Tweede Kamer met algemene stemmen werd aanvaard.⁷ Die wet verplichtte gezinsmigranten en vluchtelingen om een taalcursus te volgen, die door de overheid werd betaald. Slechts een minderheid van de deelnemers wist het beoogde taalniveau binnen de gestelde tijd te behalen. Velen stopten vroegtijdig met de cursus omdat ze een baan hadden gevonden die niet met de cursus was te combineren. Toch heeft die wet eigenlijk heel goed gefunctioneerd. Maar al na enkele jaren vonden politici die wet niet dwingend genoeg.

De aanslagen van 11 september 2001 en de moord op Pim Fortuyn een half jaar later leidden definitief tot een omslag in het politieke denken over de integratie van immigranten. Dat nieuwe denken in Nederland werd gekenmerkt door meer verplichtingen en sancties voor immigranten, een zich terugtrekkende overheid, veel geloof in de vrije markt, geformaliseerde inburgeringstests en een koppeling met het verblijfsrecht.

In 2004 stelde minister Verdonk in de *Nota herziening inburgeringsstelsel* een systeem van drie achtereenvolgende tests voor.⁸ Eerst het basisexamen inburgering in het buitenland door een telefoongesprek op de Nederlandse ambassade met een computer in de Verenigde Staten. Dat examen werd in 2006 met instemming van alle grote politieke partijen als nieuwe eis voor gezinsmigranten ingevoerd.⁹ Vervolgens een inburgeringsexamen in Nederland waarvoor de immigrant binnen een aantal jaar moest slagen op straffe van een administratieve boete, korting van zijn uitkering of weigering van een permanente verblijfsvergunning. De naturalisatietest werd de derde horde.

Taaltests zijn een instrument voor de selectie van immigranten geworden

De Wet inburgering, die in 2007 in de plaats kwam van de Wet inburgering nieuwkomers uit 1998, werd met bijna algemene stemmen aanvaard.¹⁰ In de Tweede Kamer stemde alleen mevrouw Koser Kaya (D66) tegen. Al kort na de invoering bleek dat de wet en de door de overheid gecreëerde markt niet werkte: het aantal nieuwe deelnemers aan de cursussen liep dramatisch terug. Het systeem van leningen voor immigranten, die de cursuskosten nu zelf moesten betalen, werd nauwelijks gebruikt. De migranten realiseerden zich dat zij de duizenden euro's volledig moesten terugbetalen als ze niet tijdig voor het examen zouden slagen. Binnen een jaar nadat de PvdA tot de regering Balkenende IV was toegetreden, werd op voorstel van minister Vogelaar de betaling van de cursussen hervat om zo het systeem van de wet te redden en de gemeenten de ruimte te geven om een eigen beleid te voeren.

Sinds de omslag van 2002 worden taaltests niet langer alleen gebruikt als onderwijskundig instrument, om na te gaan welk niveau de

deelnemer heeft bereikt, maar ook als instrument voor selectie bij toelating tot Nederland en om te bepalen wie een sterker verblijfsrecht heeft en wie het Nederlanderschap krijgen en wie niet. De tests zijn een instrument voor de selectie van immigranten geworden.

Het niveau van de tests werd in de afgelopen jaren telkens verder verzaamd. De eisen waaraan immigranten moeten voldoen komen steeds hoger te liggen. De formalisering van de test en het gebruik van de computer stellen op zichzelf al hogere eisen aan de migranten. Het kabinet-Rutte heeft per 1 april 2011 ook de eisen van het inburgeringsexamen in het buitenland aanmerkelijk verzaamd en ze heeft een verdere verhoging van de eisen bij naturalisatie aangekondigd.

HET NIEUWSTE INTEGRATIEBELEID

Het akkoord tussen VVD, CDA en PVV wijdt vijf bladzijden aan maatregelen ter beperking van immigratie en één bladzijde aan integratie.¹¹ Op die ene bladzijde worden, naast een aantal symbolische maatregelen, zoals het boerkverbod, drie maatregelen genoemd die ingrijpende, averechtse, gevolgen voor de integratie van immigranten zullen hebben: stopzetting van de overheidsfinanciering voor de taalcursussen, bemoeilijken van naturalisatie en meer mogelijkheid om genaturaliseerde burgers het Nederlanderschap te ontnemen.

De Wet inburgering van 2007 gaat voor de zoveelste keer op de schop. In november 2011 heeft minister Donner een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer ingediend.¹² De belangrijkste veranderingen zijn:

> Immigranten moeten voortaan de kosten van inburgering en van het inburgeringsexamen helemaal zelf betalen. Gezinsmigrant kunnen daarvoor maximaal € 5000 en asielzoekers maximaal € 10.000 lenen, maar moeten die lening dan wel volledig afbetalen. Dit bedrag is vier tot acht keer het netto maandinkomen van iemand die het minimumloon verdient.

- > De termijnen waarbinnen een immigrant aan de eisen moet voldoen, worden korter en de sancties op het niet tijdig behalen van het examen worden hoger: elk jaar een boete van maximaal € 1250 en dreiging met intrekking van de verblijfsvergunning. Migrant die niet slagen kunnen ook na jaren van legaal verblijf uit Nederland worden verwijderd.
- > Uitvoering van de wet wordt verplaatst van de gemeente naar het Rijk. Dat lijkt mij een slechte zaak: de feitelijke integratie vindt immers juist plaats op het niveau van de gemeente, in de wijk, op het werk en op scholen.
- > De rechterlijke controle wordt overgeheveld van de Centrale Raad van Beroep naar de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. De Centrale Raad van Beroep heeft in 2009 en in 2011 door de regering ongewenste uitspraken over de Wet inburgering gedaan.¹³

Het in april 2011 gepubliceerde conceptvoorstel tot wijziging van de Rijkswet op het Nederlanderschap heeft de volgende wijzigingen in petto (het wetsvoorstel wordt waarschijnlijk eind 2011 of begin 2012 bij de Tweede Kamer ingediend):

- > De mogelijkheden voor dubbele nationaliteit bij naturalisatie worden nog verder beperkt.
- > De voorwaarden voor naturalisatie worden opnieuw aangescherpt.
- > In Nederland geboren kinderen van niet-Nederlandse ouders kunnen niet langer op hun achttiende jaar eenvoudig Nederlander worden.¹⁴

De maatregelen die de huidige regering 'ter bevordering van de integratie' wil invoeren, zijn mijns inziens contraproductief, oneerlijk en op belangrijke onderdelen onrechtmatig. Sinds het midden van de jaren negentig hebben zeer grote aantallen immigranten aan door de overheid gefinancierde taalcursussen Nederlands deelgenomen. Dat heeft ongetwijfeld aan hun integratie bijgedragen. Voor veel banen en opleidingen, en voor communicatie met collega's, bureaus en

instanties, is kennis van de Nederlandse taal nodig. Maar als het niet slagen voor een examen tot gevolg heeft dat de immigrant blijvend een zwakke rechtspositie houdt omdat de weg naar een permanente verblijfsvergunning of naar naturalisatie is afgesneden, dan belemmert dat zijn of haar integratie.

Sinds begin 2010 krijgen immigranten van buiten de EU na vijf jaar verblijf in Nederland alleen een permanente verblijfsvergunning als ze zijn geslaagd voor het inburgeringsexamen.¹⁵ Na de invoering van die regel is het aantal afgegeven vergunningen waarschijnlijk sterk gedaald. Dat de betreffende cijfers twee jaar later nog steeds niet zijn gepubliceerd, maakt duidelijk hoe weinig belang wordt gehecht aan de directe effecten van deze maatregel en hoe weinig belangstelling er onder politici bestaat voor die effecten. Het onthouden van een *permanente verblijfsvergunning* aan een immigrant die lang legaal in Nederland verblijft, betekent onder meer dat hij minder kans op een baan heeft. Uitzendbureaus en werkgevers geven de voorrang aan mensen met permanente boven die met een tijdelijke verblijfsvergunning. Het belemmert het kopen van een eigen huis (geen Nationale Hypotheekgarantie), het beginnen van een eigen bedrijf (banken geven geen krediet) en het verplicht de betrokkene om elk jaar weer zijn verblijfsvergunning te verlengen, bijna € 300 leges te betalen en geconfronteerd te worden met de kans dat zijn vergunning niet wordt verlengd en dat hij of zij Nederland moet verlaten.

160

Na de invoering van de geformaliseerde naturalisatietoets per computer in 2003 ging het aantal verzoeken om naturalisatie en het aantal genaturaliseerde personen met 50% omlaag.¹⁶ Uitsluiting van naturalisatie betekent onder andere dat formele barrières voor bepaalde banen blijven bestaan, dat de betrokkenen minder makkelijk voor hun werk kunnen reizen buiten de EU, het beperkt deelname aan de politieke besluitvorming en het ontnemt mensen de zekerheid dat zij in Nederland kunnen blijven.

Deze averechtse effecten treffen niet alleen de mensen die zakken voor het examen, maar ook degenen die afzien van deelname daaraan. Tussen 2007 en 2009 hebben 33.000 immigranten het inburgeringsexamen in Nederland gehaald. Maar eind 2009 waren er ongeveer 100.000 mensen die deelnamen aan een inburgeringsvoorziening en die nog geen examen hadden afgelegd.¹⁷ De belemmering voor het verkrijgen van een permanente verblijfsvergunning is er niet alleen voor de 20% deelnemers die zakten, maar ook het veel grotere groep die geen of nog geen examen deed.

Het inburgeringsexamen in het buitenland draagt nauwelijks bij aan de integratie van de partner die overkomt

Dit geldt ook voor het inburgeringsexamen in het buitenland. De positieve bijdrage van dit examen aan de integratie van de partner die overkomt is minimaal. Uit de officiële evaluatie bleek dat zij die waren geslaagd voor de test bij begin van de inburgeringscursus in Nederland slechts een marginaal grotere kennis van de Nederlandse taal hadden.¹⁸ In veel gevallen leidt het tot een latere overkomst en dus een later begin van de integratie in Nederland. Maar het negatieve effect op de integratie van de partner, of de negatieve gevolgen voor kinderen die langdurig moeten wachten op de overkomst van hun ouder, de voordurende oriëntatie op het land van herkomst, de spanning in de gescheiden gezinnen en de contraproductieve effecten op beslissingen over opleiding en werk, worden door politici en ambtenaren bij het maken van de regels dikwijls vergeten of voor lief genomen.

De wijziging van de Rijkswet op het Nederlanderschap die in voorbereiding is, maakt dat in Nederland geboren kinderen van niet-Nederlanders die op hun achttiende jaar Nederlander

willen worden, zijn vrijgesteld van de test als zij een middelbareschooldiploma hebben. Maar voor de voortijdige schoolverlaters, een juist in Nederland relatief grote groep, wordt het inburgeringsexamen als een nieuwe barrière voor het verkrijgen van de Nederlandse nationaliteit ingevoerd. Het gaat hier om mensen die hier zijn geboren en hier altijd hebben gewoond. Toch moeten ze een staatsexamen afleggen voordat ze Nederlander kunnen worden.

ONEERLIJK

De voorstellen zijn in mijn ogen in twee opzichten oneerlijk. Ten eerste zijn de inspanningen die van migranten met een lage opleiding en een laag inkomen worden geleverd veel groter dan van mensen met een hoge opleiding. Analfabeten worden sinds 1 april 2011 feitelijk uitgesloten van gezinsmigratie door de verzwaarde inburgeringstest in het buitenland. Dit is een maatregel waarvoor de PvdA jarenlang in de Tweede Kamer heeft gepleit. Dat het opleidingsniveau een relevant criterium is bij de toelating van arbeidsmigranten of studenten is evident, maar bij de toelating van gezinsleden lijkt mij dat veel moeilijker te rechtvaardigen.

Nederland wil graag hoogopgeleide migranten aantrekken. Maar een aanmerkelijk deel van de immigranten zal ook in de toekomst bij binnenkomst laagopgeleid zijn, of vanwege het soort werk dat ze gaan doen, of omdat ze om andere redenen werden toegelaten. Iedereen moet voor de examens slagen op hetzelfde niveau en straks ook de kosten voor de cursussen zelf volledig dragen. Dat maakt de lasten voor hoogopgeleide migranten, gezien hun inkomen en opleiding, beduidend geringer dan voor laagopgeleiden. Mensen met weinig opleiding zullen de € 5000 cursusgeld vaak niet kunnen opbrengen.

Laagopgeleide migranten feitelijk uitsluiten van een permanente verblijfsvergunning of van het Nederlanderschap is oneerlijk en onverstandig. Bij een onderzoek naar de effecten van de invoering van de naturalisatietest bleek

dat een deel van de immigranten de conclusie trok dat de Nederlandse nationaliteit niet meer voor hen bedoeld was.¹⁹ Dat zal vooral voor oudere migranten, maar ook voor een deel van de tweede generatie gelden. Een aanmerkelijk deel van de tweede generatie stroomt door naar hogere opleidingen, maar zij die dat niet doen worden met extra barrières bij hun integratie geconfronteerd.

De uniforme tests zijn bovendien oneerlijk omdat ze verschillend uitwerken naar gelang het land van herkomst van de migranten. Van de immigranten die tussen 2003 en 2006 de naturalisatietest per computer hebben gedaan, slaagde uiteindelijk minder dan de helft. Veel lang legaal in Nederland verblijvende migranten schrokken echter terug voor de kosten en de aard van de test. Van de Surinaamse deelnemers

Analfabeten worden sinds april 2011 feitelijk uitgesloten van gezinsmigratie

slaagde 75%, van de Turkse en Afghaanse deelnemers 60%, van de Somali 50%. Voor deelnemers uit Ghana lag het slagingspercentage nog lager. De cijfers in Engeland laten een soortgelijk beeld zien.²⁰ Ik betwijfel of deze vorm van 'gelijke behandeling' (aan iedereen dezelfde eisen stellen) eerlijk is. Worden op deze manier niet vooral vooroordelen bevestigd en wordt niet een blokkade opgeworpen voor de integratie van migranten uit bepaalde landen die duidelijk meer moeite hebben het vereiste uniforme niveau te halen?

ONRECHTMATIG

Belangrijke onderdelen van de plannen van de regering zijn in strijd met Europese en internationale regels. Zolang die regels niet zijn gewijzigd, is uitvoering van die plannen onwettig. Sommige van die Europese regels zijn zo

principeel van aard dat Nederland zich daaraan alleen kan onttrekken door uit de EU te treden. Ik noem drie voorbeelden van zulke onwettige plannen.

De dreiging met uitzetting als nieuwe sanctie op het niet tijdig slagen voor het inburgeringsexamen. Dit plan kan wat betreft gezinsmigranten niet uitgevoerd worden, omdat de EU-gezinsherenigingsrichtlijn dat niet toelaat. In veel gevallen zal het ook strijdig zijn met het recht op gezinsleven dat het Europees Verdrag inzake de Rechten van de Mens (EVRM) garandeert. Eisen dat iedere migrant op hetzelfde niveau Nederlands spreekt en daaraan geen cent willen meebetalen, dat zullen de beide Europese Hoven niet snel redelijk of evenredig vinden. Dat gebeurt ook in geen enkele andere EU-lidstaat. Uitzetting van Turkse burgers omdat ze niet slagen voor het examen, is in strijd met het associatieverdrag van de EU met Turkije.²¹ En migranten met de asielstatus kregen die status juist omdat ze niet naar hun vluchtland kunnen terugkeren. Hun behoefte aan bescher-

wilde herhaling van deze vorm van *denaturalisatie*, die voorkwam in de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland, onmogelijk maken.

In Frankrijk deed de minister van Binnenlandse Zaken in 2010 een soortgelijk voorstel. Na heftige protesten in de pers — volgens de tegenstanders werd de kern van het Franse staatsburgerschap door het voorstel ondergraven — werd het wetsvoorstel sterk ingeperkt. Dat beperkte voorstel is begin 2011 in de Franse senaat gesneuveld, mede omdat het een onderscheid zou maken tussen geboren en genaturaliseerde Fransen.²² Het overeenkomstige plan in het regeerakkoord van ons huidige kabinet heeft, afgezien van een kritisch artikel van Stephan Sanders in de *NRC Handelsblad*, nauwelijks reacties opgeroepen.²³ Toch ondergraaft dit plan een van de centrale elementen van een democratische staat: de gelijkwaardigheid van alle staatsburgers. We krijgen straks 'echte' en 'onvolwaardige' Nederlanders. Dat wordt ook buiten Nederland waargenomen.²⁴

Over de Wet inburgering in het buitenland, die met instemming van de hele PvdA-fractie in de Tweede Kamer werd aanvaard, bracht Human Rights Watch in 2008 een vernietigend rapport uit onder de titel *Discrimination in the Name of Integration*.²⁵ De conclusie was dat de wet directe discriminatie op grond van nationaliteit en indirecte discriminatie op grond van ras opleverde. De reactie van de regering kwam erop neer dat Human Rights Watch de goede bedoelingen van de Nederlandse regering niet goed had begrepen. Kennelijk wordt Human Rights Watch alleen serieus genomen als ze over andere landen dan Nederland rapporteert.

In maart 2010 concludeerde het VN-comité dat toezicht houdt op de naleving van het Verdrag tegen rassendiscriminatie, dat de vrijstelling van de test van burgers van rijke, westerse landen strijdig is met dat verdrag en het adviseerde Nederland de wet aan te passen.²⁶ Er volgde een oorverdovend stilzwijgen over dit VN-rapport. Een paar maanden later stelde onze eigen Raad van State in zijn advies over de geplande verzwarende inburgeringstest

We krijgen straks 'echte' en 'onvolwaardige' Nederlanders

ming wordt niet minder als ze zakken voor het examen. Dit onderdeel van het gedoogakkoord is vooral een vorm van bangmakerij, die echter wel contraproductief voor de integratie werkt.

Het regeerakkoord spreekt over de invoering van een *voorwaardelijk Nederlanderschap*: de eerste vijf jaar na naturalisatie zou van voorwaardelijke Nederlanders, bij veroordeling wegens een ernstig delict, en als extra straf, hun nationaliteit weer kunnen worden afgenomen. Met dit plan wil de regering een bepaling in het Europees Verdrag over nationaliteit omzeilen. De desbetreffende verdragsbepaling heeft als doel om te voorkomen dat Europese landen ongewenst of crimineel gedrag of het behoren tot een bepaalde groep bestraffen met ontneming van het staatsburgerschap en verwijdering van bepaalde mensen uit de samenleving. Men

de vraag hoe dat plan te rijmen was met het EU-recht en met de rechtspraak van het Europese Hof van Justitie. Die vraag werd door de minister met een dooddooener afgewimpeld.²⁷ Maar toen eind maart de Rechtbank Zwolle aan dat Hof van Justitie de vraag stelde of deze wet wel in overeenstemming is met de EU-richtlijn over gezinshereniging en of het Nederlandse beleid wel voldoet aan het Europese Grondrechten-

Human Rights Watch wordt alleen serieus genomen als ze rapporteert over andere landen dan Nederland

handvest, besloot minister Leers de Afghaanse moeder van acht in Nederland wonende minderjarige kinderen in de betreffende procedure snel alsnog een verblijfsvergunning te verlenen.²⁸ Kennelijk gebeurde dit in de hoop zo een ongunstige uitspraak van het Hof van Justitie te kunnen voorkomen. De Europese Commissie, het dagelijks bestuur van de Europese Unie, heeft in de procedure bij het Hof van Justitie duidelijk gemaakt dat de Nederlandse wet die zegt dat een echtgenoot niet voor gezinshereniging mag overkomen zolang hij of zij niet is geslaagd voor het examen, in strijd is met de EU-richtlijn.²⁹ Toch blijft minister Leers deze onwettige voorwaarde stellen.³⁰

EUROPEES RECHT IS ONS RECHT

In de politieke discussie in Nederland worden de Europese regels vaak als vreemd, opgelegd en 'niet van ons' gezien. De regels waar het hier om gaat zijn echter allemaal met instemming van de Nederlandse regering vastgesteld en vaak ook door het Nederlandse parlement aanvaard. Die regels vormen de uitdrukking van centrale Europese waarden. Deels zijn ze een reactie op grootschalig onmenselijk gedrag in Europa in de vorige eeuw. Het idee dat zulk soort ont-

sparingen in het Facebook-tijdperk niet meer mogelijk zijn, is een kortzichtige vorm van zelfoverschatting. De burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië en het oplevend nationalisme in Europa in reactie op de financiële crises van de laatste jaren wijzen in een andere richting. De EU-regels over de rechten van migranten zijn gebaseerd op vijftig jaar ervaring met de integratie van werknemers en andere immigranten in de Europese Unie.

De Europese regels en de beide Europese Hoven (in Luxemburg en in Straatsburg) spelen in het debat over immigratie en integratie van migranten in Nederland een grote rol. Dat heeft te maken met de manier waarop in Nederland de taakverdeling tussen de drie machten (wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht) is georganiseerd en met de beperkte functie van onze Grondwet. Op dit punt zijn er drie belangrijke verschillen met bijvoorbeeld België, Duitsland en Frankrijk:

- 1 In onze Grondwet ontbreken specifieke grondrechten die juist voor migranten van belang zijn, zoals het recht op asiel en het recht op gezinsleven.
- 2 Nederland heeft geen eigen constitutioneel hof.
- 3 Nederlandse rechters mogen niet beoordelen of wetten die het parlement heeft goedgekeurd, in strijd zijn met de Grondwet.³¹

In andere Europese landen worden principiële discussies over de behandeling van immigranten vooral gevoerd op basis van de verenigbaarheid van oude of nieuwe regels met de grondrechten in de eigen Grondwet. Het Europese recht, het EVRM en de rechtspraak van de beide Hoven komen daar pas op de tweede of derde plaats aan de orde. Het debat gaat daar, veel meer dan in Nederland, over de eigen waarden en beginselen en niet over Europese regels.

Wat betekent dit alles voor de rechtsstaat in Nederland? Die rechtsstaat bestaat uit een veelheid van instituties, zoals de rechterlijke macht, de Eerste Kamer, de Raad van State en de pers.

Die instituties zijn, ook nadat de pvv een grote invloed op onze regering heeft gekregen, doorgegaan met functioneren. Er is geen sprake van een gevaar voor een gewelddadige machtsovername die de rechtsstaat van de ene op de andere dag uitschakelt. Toch is er een reeks van ontwikkelingen die, als ze doorgaan, de rechtsstaat in Nederland stapsgewijs kunnen uithollen.

In de eerste plaats is er de praktijk van het openlijk niet naleven van Europese migratieregels als die de regering niet goed uitkomen. Die regels worden eenzijdig geïnterpreteerd of genegeerd totdat de Nederlandse of de Europese rechter de regering tot de orde roept.³² Zeer zorgwekkend is de openlijke aantasting van het gezag van het Europese Hof voor de Rechten van de Mensen, door aantijgingen die feitelijk onjuist zijn. In mei 2011 vroeg de Eerste Kamer in een motie van alle partijen met uitzondering van de vvd aan de regering om de rechtsvormende taak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens te respecteren.³³ Een maand later wees de president van de Hoge Raad op het grote belang dat 'ook andere nationale autoriteiten dan rechters' (lees: de regering en de Tweede Kamer) zich loyaal opstellen ten opzichte van dit Hof dat rechtsprekt 'over ons allen binnen de Raad van Europa bindende waarden'.³⁴ Dat zulke expliciete terechtwijzingen nodig zijn, is een teken aan de wand. Tien jaar geleden was dat in Nederland ondenkbaar geweest. Het Europese recht en de Europese Hoven zijn juist in Nederland voor de rechtsstaat van belang omdat eigen nationale waarborgen ontbreken of gebrekkig functioneren.

Een tweede zorgelijke ontwikkeling zijn de aanvallen op de onafhankelijkheid van de Nederlandse rechter (niet meer voor het leven benoemen; inperking van bevoegdheden door minimumstraffen) en het wetsvoorstel om de griffierechten zodanig te verhogen dat een aanmerkelijk deel van de bevolking in feite de toegang tot de rechter wordt ontnomen. Veel burgers kunnen straks de overheid niet langer dwingen zich aan de Nederlandse of Europese regels te houden. Dat effect zal juist mensen

met lagere inkomens en in marginale posities treffen. Zij hebben immers minder andere manieren om hun belangen en rechten te verdedigen.

Een derde ontwikkeling die de democratie en de rechtsstaat ondergraaft is het voortdurend ter discussie stellen van het staatsburgerschap van Nederlanders uit immigrantengroepen. Zij worden door de regering en veel andere overheidsorganen telkens weer aangeduid en afgerekend op hun herkomst. In plaats van als Nederlanders worden zij in overheidsstukken

Tachtig procent van de 'niet-westerse allochtonen' is Nederlands staatsburger

op basis van hun herkomst als 'niet-westerse allochtonen' gediskwalificeerd. Tachtig procent van de zogenaamde niet-westerse allochtonen is Nederlands staatsburger.³⁵ Het wetsvoorstel van minister Verdonk om genaturaliseerde en Antilliaanse Nederlanders aan de inburgeringsplicht te onderwerpen, het voorstel om meer mogelijkheden te scheppen om het Nederlanderschap af te nemen, het voorwaardelijke Nederlanderschap, het nieuwe voorstel van een aparte toets van de kennis van de Nederlandse taal als extra voorwaarde voor bijstand — bovenop de bestaande wettelijke plicht van elke bijstandsontvanger om naar vermogen aan zijn reïntegratie mee te werken³⁶ — het voorstel over uitzetting van Antilliaanse Nederlanders... Door al deze voorstellen worden direct of indirect, bedoeld of onbedoeld, steeds Nederlanders uit immigrantengroepen apart gezet, worden vooral hun rechten ontnomen of worden hun verplichtingen opgelegd.

Veel van deze voorstellen zijn tot nu niet uitgevoerd omdat de regering door de rechter, de Raad van State of de Tweede Kamer werd herinnerd aan de grenzen van het recht en met name aan het verbod op ongelijke behande-

ling op grond van ras of herkomst. Voorstellen van de regering op dit punt ondergraven een centraal element van de democratische rechtsstaat, namelijk dat de overheid burgers niet verschillend mag behandelen op grond van hun herkomst. Ook als die voorstellen uiteindelijk niet wet werden of worden, hebben ze toch effect op de verhoudingen in de samenleving. De overheid zendt twee boodschappen uit. Voor immigranten is de boodschap dat ze weliswaar een Nederlands paspoort hebben, maar in feite niet echt welkom zijn en daarom slechter kunnen worden behandeld dan andere Nederlanders. Voor de meerderheid van de bevolking geeft de overheid met dit soort voorstellen het verkeerde voorbeeld: ongelijke behandeling mag als je het maar verhuuld doet. Beide boodschappen zullen de integratie niet bevorderen. Integratie is alleen mogelijk als de ontvangende samenleving meewerkt. *It takes two to tango.*

OPSTELLING PVDA IN DE AFGELOPEN JAREN

Ik wees al op de opvallende consensus tussen alle grote partijen bij de totstandkoming van wetgeving en beleid over de integratie van immigranten. In de jaren tachtig en negentig hebben PvdA-politici duidelijk het tot stand komen van het minderhedenbeleid, de inburgeringscontracten die op gemeentelijk niveau werden gesloten en de eerste Wet inburgering nieuwkomers van 1998 gestimuleerd. Maar na 2002 heeft de PvdA in het parlement vooral kritische vragen gesteld, soms enkele scherpe kanten van een wetsvoorstel afgeslepen. Zo werd voorkomen dat genaturaliseerde Nederlanders inburgeringsplichtig werden. Maar bij de Wet inburgering in het buitenland heeft de PvdA zich na aanvankelijk verzet toch neergelegd.³⁷ De helft van de voorstellen tot aanscherping van het gezinsherenigingsbeleid waarvoor minister Leers nu, mede op aandrang van de Pvv, steun van andere EU-lidstaten probeert te krijgen, stonden al in een brief die PvdA-bewindslieden samen met minister Hirsch Ballin (CDA) in 2009 aan de Tweede Kamer stuurden.³⁸

Twee belangrijke bijdragen van PvdA-politici aan de integratie van immigranten verdienen aparte vermelding. Het Kamerlid Apostolou maakte het met zijn motie in 1991 mogelijk dat Marokkaanse en Turkse immigranten op grote schaal de Nederlandse nationaliteit konden verwerven met behoud van hun eerste nationaliteit. Dat heeft hun rechtszekerheid en de mogelijkheid zich op permanent verblijf in Nederland te oriënteren vergroot. De beslissing

De aanvallen op de onafhankelijkheid van de Nederlandse rechter zijn zeer zorgelijk

van minister Vogelaar dat het Rijk eind 2007 de inburgeringscursussen weer ging betalen, maakte het mogelijk dat gemeenten de afgelopen vier jaar aan bijna 150.000 immigranten een taal- of alfabetiseringscursus of een andere vorm van ondersteuning hebben aangeboden. Beide besluiten worden grotendeels of helemaal teruggedraaid als de huidige regering het regeerakkoord kan uitvoeren.

In mijn waarneming heeft de PvdA haar opstelling op dit terrein sinds 2002 minder door de eigen beginselen laten bepalen, dan door de wens om de 'eigen' kiezers van Pim Fortuyn of Geert Wilders terug te winnen en door angst om af te wijken van de politieke consensus in Den Haag; namelijk dat de integratie van immigranten vooral wordt bevorderd door nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van de immigrant, de markt, dwang en negatieve sancties. Daartegenover stond geen herkenbaar eigen standpunt.

Een kritisch rapport van de WBS in 2007 verdween in de bureaula.³⁹ De heftige reacties op de door het partijbestuur voorgestelde resolutie in 2009 maakten de verdeeldheid binnen de partij duidelijk.⁴⁰ Een groot deel van het kader en de leden bleek het oneens te zijn met de defensieve, op symbolische elementen en culturele aspecten van immigranten gerichte lijn.

Maar in de Kamerfractie en op het partijbureau heerste het idee dat de PvdA op dit terrein vooral moet laten zien niet 'softer' te zijn dan andere partijen.⁴¹ Met die opstelling heeft de PvdA de Pvv waarschijnlijk meer gesteund dan bestreden. Recent onderzoek in Zweden laat zien dat de Zweedse anti-immigrantenpartij juist veel stemmen kreeg in gemeenten waar sociaal-democratische raadslieden een streng beleid ten aanzien van immigranten voorstonden. Dit verband was er ongeacht of er in de gemeente veel of weinig immigranten wonen.⁴² De opstelling van de sociaal-democraten legitimeerde het programma van de anti-immigrantenpartij en maakte daarmee de drempel om op die partij te stemmen lager.

Ongelijke behandeling mag blijkbaar, als je het maar verhuld doet

De PvdA zou mijns inziens een eigen standpunt moeten innemen dat uitgaat van omvangrijke immigratie als een gegeven ook voor de komende jaren. De overheid mag grenzen stellen aan immigratie van buiten de EU, maar het is verstandig de effecten van overheidsmaatregelen op dit punt niet te overschatten.⁴³ Het PvdA-standpunt zou zichtbaar moeten worden bepaald door de oude, maar nog steeds relevante idealen van gelijkheid, solidariteit en emancipatie van groepen met een zwakke of marginale positie in de samenleving. Het zou de mogelijkheden van de overheid om integratie te bevorderen niet moeten *overschatten*, maar het zou vooral ook niet moeten *onderschatten* hoezeer de overheid die integratie kan belemmeren door negatieve boodschappen over immigranten te verspreiden, door het opwerpen van juridische barrières en door het geven van het verkeerde voorbeeld. Juist door het ontbreken van een heldere visie voor de lange termijn zegden veel kiezers de PvdA vaarwel.

Ik noem drie punten waarvoor de PvdA zich mijns inziens zou moeten inspannen:

- > Het integratiebeleid mag niet langer worden gebruikt als instrument ter controle van immigratie en van immigranten. De wettelijke regels op beide terreinen moeten weer worden losgekoppeld. Een immigratieland doet er goed aan te zorgen dat voor alle immigranten toegankelijk onderwijs in de taal van het land beschikbaar is, niet alleen voor rijke immigranten.
- > In Nederland geboren kinderen van hier langdurig gevestigde niet-Nederlandse ouders moeten bij geboorte de Nederlandse nationaliteit krijgen.⁴⁴ In Duitsland en Engeland zijn in dat land geboren kinderen van gevestigde immigranten vanaf hun geboorte Duitser of Brit. In Nederland blijft een aanmerkelijk deel van de tweede generatie hun hele jeugd ook juridisch 'vreemdeling'. Dat draagt niet bij aan hun integratie.
- > Discriminatie op de arbeidsmarkt moet op een effectieve manier worden bestreden. Behalve op school en in de buurt vindt de integratie vooral plaats op het werk. Uit internationaal vergelijkend onderzoek blijkt dat in Nederland de discriminatie op de arbeidsmarkt groter is dan in bijvoorbeeld Duitsland. Juist bij de overgang van school naar werk (de stageplaats) eist discriminatie zijn tol. Daar kan de overheid een positieve rol spelen.

De PvdA zou op zoek moeten gaan naar de actuele betekenis van haar eigen idealen op dit terrein: opkomen voor mensen met lage inkomens en solidariteit over de landsgrenzen heen. Partijleden kunnen, net als iedere andere burger, hun verontwaardiging uiten over het feit dat de leider en tevens het enig lid van een politieke partij die een deel van de bevolking op grond van geloof als minderwaardig en gevaarlijk brandmerkt, wekelijks in het Torentje met de minister-president en de viceminister-president mag overleggen en meebeslissen over het wel en wee van ons land — ook nadat

die leider in de Tweede Kamer een grote groep staatsburgers als ‘islamitisch stemvee’ — dus als dieren — had gediskwalificeerd.

Indignez-vous — verontwaardig u — is de titel van het Franse pamflet dat de 93-jarige Stéphane Hessel een paar maanden geleden publiceerde.

Neem het niet is de titel in de Nederlandse vertaling die nog geen vier euro kost.⁴⁵ U hoeft niet op actie van anderen te wachten. U kunt zelf het heft in handen nemen, bijvoorbeeld door u openlijk uit te spreken.

- Noten
- Dit artikel is een bewerking van de Moenenlezing die de auteur op verzoek van de PvdA-afdeling Nijmegen op 9 juni 2011 heeft gehouden.
 - L. Lucassen en J. Lucassen, *Winnaars en verliezers, Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie*, Amsterdam 2011 (Bert Bakker), pp. 35-39.
 - Tweede Kamer 32417, nr. 15, p. 21.
 - Zie het rapport van de Tijdelijke Commissie Lessen uit recente arbeidsmigratie getiteld *Arbeidsmigratie in goede banen* van september 2011, TK 32680, nr. 3 en J. Dagevos e.a., *Poolse migranten, De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*, Den Haag 2011 (SCP).
 - T. de Lange, *Staat, markt en migrant. De regulering van arbeidsmigratie naar Nederland 1945-2006*, Den Haag 2007 (Boom) laat zien hoe werkgevers de afgelopen halve eeuw bijna altijd hun zin hebben gekregen als ze aandrongen op toelating van werknemers van buiten de EU.
 - Lucassen en Lucassen 2011 (zie noot 2), pp. 104-144.
 - Wet van 9 april 1998, Staatsblad 261 en Handelingen TK 1997/1998, pp. 1666-1668.
 - Nota herziening van het inburgeringsstelsel, TK 2003/2004, 29543, nr. 2.
 - Wet van 22 december 2005, Staatsblad 2006, 28 en Handelingen TK 2004/2005, pp. 4283-4285.
 - Wet van 30 november 2006, Staatsblad 625 en Handelingen TK 2005/2006, pp. 6080-6084.
 - Tweede Kamer 32417, nr. 15, pp. 65-70.
 - TK 33086 ingediend op 14 november 2011. Een positief effect van dit voorstel is dat de op voorstel van minister Verdonk ingevoerde aparte centrale geautomatiseerde administratie van immigranten (Bestand Potentiële Inburgeringsplichtigen) wordt opgeheven en de gegevens in dat bestand worden vernietigd.
 - Centrale Raad van Beroep 16 september 2009 (www.zoeken.rechtspraak.nl onder LJN: BJ9330) en Centrale Raad van Beroep 16 augustus 2011. De eerste uitspraak van de op dit gebied hoogste rechter heeft de regering niet opgevolgd, de tweede wel; zie noot 15.
 - In september 2011 besloot de ministerraad het betreffende wetsvoorstel naar de Raad van State te sturen. Ook wordt voorgesteld dat niet-Nederlandse echtgenoten van Nederlanders moeilijker Nederlander kunnen worden, zie persbericht ministerie BZK van 16 september 2011.
 - De Centrale Raad van Beroep maakt in de uitspraak van 16 augustus 2011 (LJN: BR4959) duidelijk dat deze voorwaarde aan Turkse burgers niet kan worden gesteld omdat de Associatie van de EU met Turkije de invoering van nieuwe belemmeringen voor Turkse immigranten verbiedt.
 - K. Groenendijk, ‘From Assisting to Requiring Integration: Selective Citizenship Policies in the Netherlands’, in: *Naturalisation: A Passport for the Better Integration of Immigrants?* Parijs 2011 (OECD), pp. 335-348.
 - Significant, *Evaluatierapport inburgering in Nederland*, Barneveld 2010, p. 28 en 201.
 - M. Brink et al., *De Wet inburgering buitenland, Een onderzoek naar de werking, de resultaten en de eerste effecten*, Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek 2009 en A. Odé, *De Wet inburgering buitenland: selfselectie belangrijke dan selectie*, Migrantenrecht 2009, pp. 288-295.
 - R. van Oers, *De naturalisatietoets geslaagd? Een onderzoek naar de totstandkoming en effecten van de naturalisatietoets*, Nijmegen 2006 (Wolf).
 - R. van Oers, ‘Citizenship tests in the Netherlands, Germany and the UK’, in: R. van Oers, E. Ersbøll & D. Kostakopoulou, *A Redefinition of Belonging? Language and Integration Tests in Europe*, Leiden 2010 (Martinus Nijhoff; Immigration and Asylum Law and Policy in Europe Series Vol. 20), pp. 51-105.
 - De Centrale Raad van Beroep maakte in augustus 2011 duidelijk dat de inburgeringsplicht

- niet aan Turkse burgers kan worden opgelegd, zie noot 15. Het PvdA-Kamerlid Martijn van Dam reageerde hierop met de eis dat minster Donner binnen een maand moest komen met een wet waarmee taalles voor Polen, Turken en andere Oost-Europeanen verplicht wordt. 'Doet hij dat niet, dan zal ik zelf een wetsvoorstel maken', aldus het Kamerlid op de site van de PvdA. In plaats van na te gaan hoe het aanbod van taalonderwijs Nederlands aan deze migranten kan worden uitgebreid, kiest het Kamerlid voor snelle publiciteit over een voorstel dat vrijwel zeker een doodlopende straat is. De rechter zal de vervanging van de inburgeringsplicht door een leerplicht voor volwassenen als een doorzichtige Etikettenschwindel doorprikken. Het EU-recht verbiedt immers ook indirecte vormen van discriminatie. Een leerplicht voor volwassenen die vooral niet-Nederlanders en Nederlanders uit immigrantengroepen treft, maar weinig of geen autochtone Nederlanders, is het schoolvoorbeeld van zo'n verboden indirecte discriminatie. Zo worden onvervulbare verwachtingen gewekt en zijn teleurstellingen onvermijdelijk.
- 22 *Le Monde* 8 maart 2011: 'L'UMP recule sur la déchéance de nationalité'.
- 23 S. Sanders, 'Nationaliteit is mij heilig en daarom stem ik geen VVD meer', *NRC-AH* 12 februari 2011.
- 24 In een interview in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kreeg minister Leers de vraag voorgelegd: 'Gibt es künftig Niederländer erste Klasse und Niederländer auf Bewährung?', *FAZ* 5 oktober 2011.
- 25 Human Rights Watch, *The Netherlands: Discrimination in the Name of Integration*, New York: HRW 2008, <http://www.hrw.org/en/node/82373/section/1>.
- 26 VN document CERD/C/NLD/CO/17-18 van 5 March 2010, par. 5.
- 27 Advies van de Raad van State van 15 juli 2010, *Staatscourant* nr. 13998, p. 17.
- 28 Vreemdelingenkamer Rb Zwolle 31 maart 2011, Jurisprudentie Vreemdelingenrecht 2011/224 of LJN: BQ0453 en de beschikking van het Hof van Justitie 6 juni 2011, zaak Imran C-155/11; zie ook de Nationale Ombudsman over de toepassing van de Wet inburgering buitenland, rapport 2011/135.
- 29 Standpunt van de Europese Commissie van 4 mei 2011 in de zaak Imran, Migratieweb ve11001517.
- 30 Intussen heeft de hoogste bestuursrechter in Duitsland geconstateerd dat vraag of de Duitse taaltest in het buitenland wel verenigbaar is met de EU Gezinsherenigingsrichtlijn aan het Hof van Justitie moet worden voorgelegd, Bundesverwaltungsgericht 28 oktober 2011, zaak 1 C 9.10.
- 31 Het wetsvoorstel van Femke Halsema uit 2002 over beperkte toetsing van wetten aan de Grondwet door de rechter bereikte in 2009 het *Staatsblad* (2009, 120). De tweede lezing van dit voorstel (TK 32334) krijgt waarschijnlijk niet de vereiste tweederde meerderheid in de Tweede Kamer en evenmin steun van het kabinet-Rutte, zie de brief van 24 oktober 2011 over het advies van de Staatscommissie Grondwet, TK 31570, nr. 20.
- 32 Nadat Nederland voor de derde keer binnen een jaar door het Hof van Justitie tot de orde was geroepen over niet-naleving van de regels inzake Turkse migranten in het Associatieverdrag van de EU met Turkije, zag minister Leers geen aanleiding die regels serieuzer te nemen. Hij voegde daaraan toe: 'Indien een nationale rechter of het Europese Hof van Justitie op enig moment tot een andere conclusie komt ontstaat er uiteraard een nieuwe situatie.' (TK 30573, 64). Intussen is Nederland op dit punt nog twee keer door het Hof van Justitie op de vingers getikt. In het arrest Pehlivan en het arrest Ünal. Over de bewuste niet-naleving EU-regels ten aanzien van Poolse migranten, zie C. Pool, *Migratie van Polen naar Nederland, in een tijd van versoepeling van migratieregels*, Den Haag 2011 (Boom).
- 33 Motie Bemelmans-Vidéc c.s. EK 32502, B; zie ook de motie Engels c.s. EK 32500. Zie ook de brief van de minister van Veiligheid en Justitie over hervormingen van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens van 3 oktober EK 32500-V, Y.
- 34 Hoge Raad der Nederlanden, Jaarverslag 2009-2010, Den Haag 2011, p. 11.
- 35 M. van der Haar en D. Yanow, 'Allochtoon als metafoor en categorie. Over de handelingsimplicaties van beleidstaal', *Beleid en Maatschappij* 2011, p. 160-178 en K. Groenendijk, 'Allochtonen of burgers: de definitiemacht in debat en wetgeving over immigranten', in: J.W. Duyvendak e.a. (red.), *Macht en verantwoordelijkheid: Essays voor Kees Schuyt*, Amsterdam 2007 (AUP), p. 101-112.
- 36 Zie het begin 2010 ingediende initiatiefvoorstel Blok (VVD) nu van Van Nieuwenhuizen (VVD)

- TK 32328. Een dergelijk voorstel deed minister Kamp in april 2011 in een brief aan de Tweede Kamer, TK 29407, nr. 118, p. 15.
- 37 Zie *De bedreigde rechtsstaat*, rapport van de Commissie Rechtsstaat van de Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam 2007.
- 38 TK 32175, nr. 1.
- 39 Zie noot 37.
- 40 Zie het themanummer van *SeD* in 2009 over het ontwerp van de resolutie van het partijbestuur van de PvdA over integratie van maart 2009 getiteld *Verdeeld verleden, gedeelde toekomst*.
- 41 Voor een recent voorbeeld zie noot 21.
- 42 C. Dahlström en A. Sundell, *Loosing gamble. Mainstream parties' failed strategy to counter anti-immigrant parties*, Gothenburg maart 2011, Quality of Government Working Paper Series 2011:5.
- 43 Niet voor niets wijst ook minister Leers in antwoord op kritiek van de PVV erop dat de omvang van de migratie het gevolg is van veel factoren waarop overheidsbeleid maar heel beperkt grip heeft.
- 44 Dit staat ook in het PvdA Verkiezingsprogramma 2010 (zie p. 60). Na de verkiezingen is hierover niets meer vernomen. De PvdA kan proberen dit voor integratie belangrijke punt bij de aangekondigde wijziging van de Rijkswet op het Nederlanderschap te realiseren.
- 45 S. Hessel, *Neem het niet*, Amsterdam 2011 (Van Gennep).